

Б.В. Самородов, д.е.н, доц.
*Харківський інститут банківської справи Університету банківської справи
Національного банку України (м. Київ)*
М.І. Гойхман, к.т.н., доц.
Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України

ПРОБЛЕМНІ СИТУАЦІЇ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ ТА ПІДХОДИ ДО ПРОЦЕСУ ЇХНЬОЇ ДІАГНОСТИКИ

Проаналізовано сутність процесу проведення діагностики проблемних ситуацій банківської системи. Обґрунтовано, що процес діагностики проблемних банківської системи є системним процесом, тому як кожний етап цього процесу взаємопов'язаний із наступним, отримання результатів кожного аналізу як то ретроспективного стану, поточного та перспективного є поступовими кроками, які методично та інформативно забезпечують один одного. Визначені принципи процесу діагностики банківської системи у цілому, до яких відносяться: стратегічна спрямованість, системність, принцип ідентифікації ключових ланок, принцип орієнтації на кількісні стандарти (нормативи), а також принципи оптимальності, точності та компетентності. Зауважується на гострій необхідності під час діагностики проблемних ситуацій банківської системи використовувати сучасний інструментарій, який базується на синтезі математичного моделювання та інформаційних технологій у вигляді системи підтримки прийняття рішень. Даний інструментарій неодмінно має бути як в арсеналі регулятора банківської діяльності, так і в арсеналі кожного банку з метою здійснення систематичного моделювання різного роду сценаріїв розвитку та запровадження превентивних заходів щодо недопущення погіршення ситуації.

***Ключові слова:** проблемні ситуації, процес діагностики, розвиток банківської системи, принципи діагностики, комплексний інтегральний критерій.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Динаміка розвитку як вітчизняної економіки, так і безпосередньо банківської системи супроводжується різноманітними процесами, які також супроводжуються наявністю проблемних ситуацій. Проблемні ситуації притаманні розвитку різних елементів зазначених систем. Тому, процеси діагностики вітчизняної банківської системи займають першочергове значення, у зв'язку з необхідністю чітко та зважено, а також, найголовніше, оперативно реагувати на зміни, що можуть призвести до погіршення ситуації. З метою проведення такої діагностики слід розуміти, що собою уявляє цей процес та мати відповідний інструментарій здійснення заходів діагностики проблемних ситуацій, які спостерігаються у діяльності всієї банківської системи України та, відповідно, несуть загрозу для національної економіки в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні науковці-економісти проводять дослідження у напрямках оцінювання проблемних ситуацій діяльності банківської системи, користуючись методиками стрес-тестування [4, 8, 11], сценарного підходу [15], аналізі нормативів діяльності банків [9] тощо. Існуючі методичні підходи до аналізу та проведення діагностики проблемних ситуацій [5] характеризується різними підходами до розуміння цього процесу. Щодо такого актуального на сьогодні інструменту аналізу як стрес-тестування, то, нажалі все одно спостерігається низький рівень його поширення під час проведення діагностики проблемних ситуацій [4].

Формулювання цілей статті. Основною ціллю статті є розкриття сутності проведення діагностики проблемних ситуацій банківської системи України як процесу та побудова алгоритму проведення діагностики проблемних ситуацій.

Викладення основного матеріалу дослідження. Потенціал розвитку вітчизняної банківської системи безумовно підкоряється законам і закономірностям, у тому числі закономірностям циклічного розвитку всієї соціально-економічної системи держави. Банківська система України має тісний взаємозв'язок із загальними циклами економіки, маючи при цьому власні цикли розвитку відповідно до теорії економічних циклів [6, 12, 13, 16, 19], серед яких економісти виділяють (рис. 1): піднесення, пік, спад та депресія (занепад).

Якщо національна економіка країни перебуває в стані системної кризи (знаходиться на стадії спаду та наближається до стадії депресія), то ця обставина не може не відбитися на стані банківської системи. Однак, слід також зауважити, що має місце і зворотній зв'язок між стадіями розвитку банківської системи, якість яких неодмінно впливає на стан вітчизняного розвитку національної економіки.

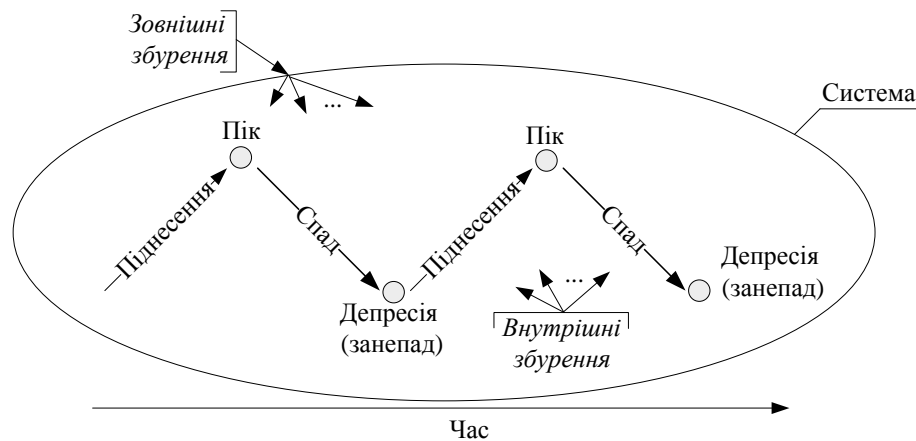


Рис. 1. Схематичне уявлення розвитку банківської системи *

* Побудовано авторами за даними джерел [6, 12, 13, 16, 19]

Можлива ситуація, коли банківська система може перейти до циклу «спад» свого розвитку і за сприятливих зовнішніх економічних обставин. У таких випадках домінуючими причинами (факторами) напевно будуть внутрішні обставини, пов'язані з якістю керування, некомпетентністю персоналу, помилками під час прийняття рішень, низькою якістю організації ведення банківського бізнесу окремими банками, неефективною нормативно-законодавчою базою, яка регламентує функціонування банківського сектора держави тощо. В даному випадку набуває актуальності завдання ідентифікації загрозливих симптомів, що можуть сприяти небезпечному розвитку окремих банківських установ, груп банків за класифікацією НБУ, банківського сектора та банківської системи в цілому. Метою такої ідентифікації через проведення відповідної діагностики проблемних ситуацій банківської системи для забезпечення розвитку національної економіки є створення умов до вчасного реагування на негативні симптоми.

Однозначним фактом є те, що симптоми як позитивні, так і негативні, можуть бути виявлені завдяки проведенню діагностики показників (індикаторів), які характеризують діяльність як окремо взятого банку, так і банківського сектора та банківської системи в цілому. Особливістю такої діагностики є те, що обов'язково мають бути проаналізовані тенденції зміни цих показників (індикаторів). Такий підхід до ґрунтовного оцінювання та аналізу результатів, якими характеризується діяльність банківської системи в часі та на конкретний звітний період, або період, що діагностується, дозволяє заздалегідь ідентифікувати проблемні ситуації, які характеризуються нестабільною зміною показників (індикаторів) та/або негативною динамікою їхньої зміни.

Симптомом настання проблемної ситуації також може бути або невідповідність показників нормативним значенням або закономірним співвідношенням, або тимчасовим параметрам, які встановлюються регулятором на певний період. Якщо, наприклад, встановленим або регламентованим є зміна конкретного показника (індикатора) або групи таких показників у будь-якому інтервалі числових значень, а діагностика виявляє протилежне, то, відповідно, цей факт також може вказувати на зростання небезпеки виникнення проблемних ситуацій.

Досліджуючи сутність діагностики як процесу ідентифікації проблемних ситуацій, слід провести аналіз розуміння цього процесу науковцями. Так, під діагностикою системи розуміють:

- процес визначення поточного стану системи й динаміки його змін, можливих шляхів вирішення проблем за результатами розрахунків, оцінки та інтерпретації показників, що характеризують різні сторони діяльності системи [3];
- розпізнавання стану об'єкта (чи системи) як у ретроспективному, так і перспективному періодах [10];
- комплекс заходів з оцінки стратегічного потенціалу системи [7], результатом якого має бути діагноз – визначення та описання поточного і перспективного стану, його основних проблем та шляхів їх вирішення;
- процес ідентифікації якості стану системи та визначення чинників, які впливають на її параметри [14];
- система ретроспективного, оперативного та перспективного аналізу, спрямована на виявлення ознак кризового стану об'єкта (системи), оцінку загрози його руйнування та можливостей подолання кризи [1];
- процес визначення наявності або відсутності кризової ситуації, з одного боку, та виявлення проблем і пропозиція можливих варіантів їх вирішення – з іншого [17] тощо.

Проаналізувавши наведені вище приклади розуміння науковцями процесу діагностики системи, вдається зробити висновок, що всі визначення так чи інакше спираються на ідентифікацію проблемної

ситуації, яка характеризує об'єкт дослідження, та на знаходження шляхів щодо можливих варіантів (альтернатив) подолання існуючої кризи, або прогнозу проблемної ситуації. Тут важливо зазначити, що важливість ретроспективного, оперативного (поточного) та прогнозного оцінювання й аналізу стану системи, не викликає сумнівів та має бути реалізоване під час проведення діагностики будь-якої системи – в нашому випадку банківської системи України з метою забезпечення розвитку національної економіки. Іншими словами, під час діагностики проблемних ситуацій мають обов'язково виконуватися три процеси:

- діагностика стану у ретроспективі (аналіз минулого) задля виявлення існуючих тенденцій розвитку системи;
- діагностики поточного стану задля аналізу поточного рівня розвитку системи;
- діагностика прогнозного стану (аналіз майбутнього) задля виявлення можливих перспективних тенденцій розвитку системи.

Ці основні три процеси і складають комплексний процес діагностики проблемних ситуацій банківської системи в цілому, а також банківського сектора та окремого банку зокрема. Причому, діагностика прогнозного стану системи має обов'язково базуватися на сценарних підходах, завдяки яким вдається можливим змоделювати різні варіанти перебігу подій, виявити «слабкі місця» системи, виявити показники (індикатори), які найбільш підвернені різного роду збуренням та їх негативна зміна може призвести до проблемної та навіть критичної ситуації. На виявлені «слабкі місця» обов'язково має бути звернена основна увага та увага суб'єктів регулювання банківської діяльності на різних ланках ієрархії банківської системи – від регулятора Національного банку України до керівників банків.

В сучасній літературі також виділяють етапи проведення діагностики системи. Так, наприклад, в роботі [18], досліджуючи фінансову діагностику системи, В.В. Чернишов зауважує на трьох етапах її проведення:

1) Оцінка поточного стану економічної системи та його змін порівняно з попереднім періодом, під час якого:

- здійснюється аналіз динаміки показників;
- визначається припустимий рівень зниження показників;
- з'ясовуються причини зниження показників;
- оцінюється ступінь критичності проблем;

2) Визначення причин, що призвели до зміни фінансового стану економічної системи, під час якого:

- уточнюються причини;
- надаються рекомендації з поліпшення стану системи.

3) Розробка програми дій на майбутнє, під час якого:

- з'ясовується методологічна база вирішення проблеми;
- обираються більш дієві методи;
- нормалізовується фінансова діяльність системи й підвищується її ефективність.

Також у роботі [18] визначаються принципи, на яких базується процес фінансової діагностики економічної системи: стратегічна спрямованість, орієнтація на кількісні стандарти (нормативи); адекватність; превентивність; синхронність; інтегрованість; точність; прозорість; простота та економічність. Однак, сутність цих принципів не розкрито.

Якщо ж перенести множину цих принципів на об'єкт поточного дослідження – діагностику проблемних ситуацій банківської системи – та скорегувавши їх, отримуємо таку множину принципів, на яких має базуватися процес зазначеної діагностики (табл. 1).

Таблиця 1

Принципи процесу діагностики банківської системи *

Принцип	Зміст принципу
1	2
Стратегічна спрямованість	Визначення стратегічних цілей щодо попередження проблемних ситуацій банківської системи – це запорука недопущення погіршення поточної ситуації. Визначені цілі мають бути конкретизовані, і тоді цілеспрямоване регулювання банківською системою сприятиме забезпеченню розвитку вітчизняної національної економіки
Системності	Головна передумова принципу системності та, що об'єкти і суб'єкти процесу діагностики банківської системи складають єдине ціле. У процесі обґрунтування й ухвалення управлінських рішень необхідно використовувати системний підхід. Тут, очевидно, планування повинно здійснюватись на підставі аналізу, заходи регулювання і контролю за мету мають здійснення моніторингу виконання планів. Стратегічні цілі повинні бути складені з

	критеріїв, які, у свою чергу, залежать від взаємозв'язаних показників (індикаторів), що характеризують діяльність банківської системи та зміна кожного з яких може вплинути на загальну систему параметрів моделі, яка описує зазначену діяльність
Ідентифікації ключових ланок	Процес діагностики банківської системи належить до числа складних процесів. Під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів відбувається зміна у динаміці тих чи інших характеристик діяльності банківської системи, що виражається зміною відповідних значень показників (індикаторів). В даному випадку процес діагностики й дозволяє ідентифікувати ті ключові ланки системи, які є найбільш суттєвими та характеризуються множиною проблемних ситуацій та відповідно скерувати процес регулювання банківською системою на запобігання погіршенню ситуації та можливого її виправлення. Визначення даних ключових ланок (ключових проблем) має відбуватися за допомогою декомпозиції функцій та цілей системи, класифікації проблем та виділення пріоритетності окремих факторів – показників (індикаторів) впливу
Орієнтації на кількісні стандарти (нормативи)	Одним з принципів процесу діагностики банківської системи, безумовно, є виявлення причин появи порушень у системі, а також відхилень значень показників (індикаторів) від встановлених нормативних та/або оптимальних значень. Зазначені відхилення мають бути проаналізовані під час діагностики ретроспективного та поточного станів банківської системи, а також обов'язково враховуватися при визначенні перспективного стану під час діагностики прогнозного стану
Оптимальності	Принцип оптимальності полягає у визначенні такої множини показників (індикаторів) банківської системи, а також інтегральних критеріїв їх оцінювання, задля створення оптимального набору характеристик діяльності банківської системи, що оцінюється під час її діагностики. В процесі діагностики прогнозного стану має враховуватися збалансування між фактичними та запланованими значеннями показників, в результаті чого стане можливо забезпечити покращений стан банківської системи, який характеризується вирішеними проблемними ситуаціями завдяки адекватному регулюванню банківської системи

Закінчення табл. 1

1	2
Точності	Будь-який план подальших дій, у тому числі й планування адекватного регулювання банківської системи на основі результатів її діагностики має бути складений із високою точністю. В цьому випадку плани заходів, або прогнозні значення показників (індикаторів) мають бути конкретизовані з урахуванням невизначеностей внутрішнього та зовнішнього середовища
Компетентності	Суб'єкти процесу діагностики банківської системи однозначно мають володіти відповідними необхідними знаннями, навичками й досвідом для того, щоб якісно реалізовувати описані вище три процеси діагностики, які, в свою чергу, базуються на зазначених принципах. Адекватні та коректні рішення можливі лише у випадку застосування або використання сучасного інструментарію діагностики банківської системи, які базуються на синтезі математичного моделювання та інформаційних технологій у вигляді системи підтримки прийняття рішень

* Джерело: складено авторами за даними [13, 18]

Розглядаючи сучасні методи, що забезпечують процес діагностики, то в літературі виділяють такі:

- традиційний підхід, який базується на аналітичних методах;
- бальна система оцінювання, що базується на аналітичних методах та лінійному програмуванні;
- математично-статистичне моделювання, що базується на технологіях лінійного програмування, методах експертного оцінювання та динамічного програмування.

Ми ж у свою чергу наполягаємо на синтезі математичного моделювання та інформаційних технологій у вигляді системи підтримки прийняття рішень, тому як великі обсяги даних не можуть бути оцінені та проаналізовані без відповідного інструментарію у вигляді програмного забезпечення, яке дозволяє не тільки продіагностувати банківську систему у ретроспективі та на поточний момент часу, але й прогнозувати майбутній стан, причому за допомогою моделювання різних сценаріїв розвитку подій на основі сценарного підходу.

Даний інструментарій неодмінно має бути як в арсеналі регулятора банківської діяльності, так і в арсеналі кожного банку – елементу банківського сектора. Аналітичні служби банків, у свою чергу, мають регулярно займатися моделюванням різного роду проблемних ситуацій, що можуть виникати або вже виникають на мікрорівні банків, шукати шляхи покращення цих ситуацій та на майбутнє запроваджувати превентивні заходи щодо недопущення погіршення ситуації.

З точки зору регулятора банківської діяльності – Національного банку України – неодмінно слід здійснювати постійний моніторинг за діяльністю банківського сектора, відслідковуючи динаміку зміни як інтегральних критеріїв його діяльності, так і складових показників (індикаторів), та в результаті виявлення проблемної ситуації або навіть за наявності тільки сигналів щодо їх можливої появи негайно сповіщати відповідні структурні одиниці банківського сектора про можливість погіршення у відповідному напрямі.

В цілому, у результаті реалізації трьох етапів діагностики банківської системи стає можливим визначити, які зміни відбувалися протягом ретроспективного періоду. Ми вже зазначали, що в рамках діагностики ретроспективного періоду слід оцінювати та аналізувати як окремі показники (індикатори) діяльності системи, так й інтегральні показники, що характеризують різні сторони цієї діяльності. Під час діагностики поточного стану визначаються також зміни, що відбулися у стані банківської системи порівняно із попередніми періодами, визначається погіршився або покращився поточний стан у аналізованій період, чи є прийнятними в існуючих умовах показники (індикатори) діяльності банківської системи, знову ж таки відслідковуючи можливі проблемні ситуації. Іншими словами виявляються тенденції та закономірності у розвитку банківської системи за досліджуваній період. І результатом третього етапу діагностики прогнозного стану банківської системи можливо змоделювати різні сценарії її розвитку, в тому числі враховуючи при цьому обов'язковість дотримання нормативних або оптимальних значень показників (індикаторів) діяльності системи.

Висновки. Як висновок слід зазначити, що проведення діагностики проблемних ситуацій банківської системи сприяє запобіганню та попередженню необоротних кризових явищ, визначенню точного діагнозу, дозволяє запобігти погіршенню ситуації та запровадити превентивні заходи на основі адекватних та коректних управлінських рішень щодо недопущення негативних тенденцій розвитку банків, банківського сектора, банківської системи та національної економіки в цілому.

Список використаної літератури:

1. Андрушко О.Б. Моделювання діагностики кризового стану та загрози банкрутства підприємства / О.Б. Андрушко, М.Р. Горбачовська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2006. – № 2 (552). – С. 158–163.
2. Бланк І. Фінансовий менеджмент / І.Бланк. – К.: Ника-Центр, 2002. – 528 с.
3. Васина А.А. Финансовая диагностика и оценка проектов / А.А. Васина. – СПб.: Питер, 2008. – 448 с.
4. Житний П.С. Світова практика стрес-тестування у банках України / П.С. Житний, С.М. Шаповалова, Г. М. Карамішева // Вісник Української академії банківської справи НБУ. – 2011. – № 1 (30). – С. 67–72.
5. Коваленко В.В. Определение факторов, вызывающих возникновение системных банковских кризисов и методы их диагностики / В.В. Коваленко, О.Г. Коренева // Науковий інформаційний журнал «Бізнес-інформ». – Харків: ХНЕУ, 2006. – № 9. – С. 24–26.
6. Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики / Н.Д. Кондратьев. – М.: Экономика, 1989. – 486 с.
7. Найдено О.С. Фінансові аспекти досягнення конкурентоспроможності підприємства / О.С. Найдено // Збірник тез Другої міжвузівської науково-практичної конференції студентів та молодих вчених «Проблеми формування і розвитку фінансово-кредитної системи України». – Х.: ШТРИХ, 2009. – С. 227–229.
8. Паишкова И.В. Стресс-тестирование как метод обеспечения устойчивости банковской деятельности / И.В. Паишкова // Банковские услуги. – 2004. – № 4. – С. 4–26.
9. Пишк Б.І. Державне регулювання фінансово-кредитної діяльності: моделі, принципи, напрями вдосконалення / Б.І. Пишк // зб. наук. праць «Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики». – Харків: ХІБС УБС НБУ. – 2009. – Вип. 2 (7) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://fdk.org.ua/pdf/2009_2/R4/1.pdf.
10. Раєвнева О.В. Моделювання фінансової діагностики стану підприємства / О.В. Раєвнева, С.О. Степуріна // Економіка і регіон. Науковий вісник Полтавського національного технічного університету ім. Юрія Кондратюка. – Полтава: ПолтНТУ, 2005. – № 3 (6). – С. 74–80.
11. Самолов Е. Стресс-тестирование платежной позиции банка / Е.Самолов // Банковский менеджмент. – 2006. – № 1. – С. 27–31.

12. *Самородов Б.В.* Аналіз та визначення сутності управління фінансовим розвитком банку / *Б.В. Самородов* // зб. наук. праць «Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики». – Харків : ХІБС УБС НБУ, 2012. – Вип. 1 (12). – С. 66–75.
13. *Самородов Б.В.* Управління фінансовим розвитком банку: теорія, методологія, практика : дис. ... д.е.н. : спец. 08.00.08 / *Самородов Борис Вадимович* ; Унів-т. банк. справи Нац. банку України. – Київ, 2013. – 562 с.
14. *Сметанюк О.А.* Методика діагностики кризи підприємства за оцінкою показників фінансового стану в умовах організаційних змін / *О.А. Сметанюк* // Вісник Хмельницького національного університету (Вісник Технологічного університету Поділля). – Хмельницький : ХНУ, 2005. – № 6. – Т. 1. – С. 128–131.
15. *Степаненко О.* Дослідження динаміки розвитку банківської системи: сценарний підхід / *О.Степаненко* // Економічний аналіз. – 2011. – Вип. 9. – Ч. 2. – С. 380–384.
16. *Тараненко І.В.* Структура економічного циклу та особливості циклічного розвитку відкритої економіки України в контексті виходу зі світової фінансово-економічної кризи / *І.В. Тараненко* // Бюлетень міжнародного нобелівського економічного форуму № 1 (3). – Т. 1. – 2010. – С. 343–357.
17. *Терлецька Ю.О.* Діагностика підприємства як нова управлінська технологія / *Ю.О. Терлецька, А.Я. Аксентійчук* // Вісник ЧТЕІ. Економічні науки. – Вип. I (45). – Чернівці, 2012. – С.182–187.
18. *Чернишов В.В.* Фінансова діагностика як система забезпечення фінансової стійкості підприємства / *В.В. Чернишов* // Економіка розвитку. – 2012, № 1 (61). – С. 111–113.
19. *Шумпетер И.* Теория экономического развития / *И.Шумпетер*. – М. : Прогресс, 1982. – 456 с.

САМОРОДОВ Борис Вадимович – доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри банківської справи Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ), м. Харків.

Наукові інтереси:

- інформаційні технології в економіко-математичному моделюванні;
- математичне моделювання та оптимізація економічних процесів.

ГОЙХМАН Михайло Ісакович – кандидат технічних наук, доцент, здобувач Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України, м. Харків.

Наукові інтереси:

- математичне моделювання та оптимізація економічних процесів;
- аналіз та розпізнавання об'єктів у багатовимірних інформаційних просторах.

Стаття надійшла до редакції 11.08.2014